اشتغال‌زایی شهرک‌ها و نواحی صنعتی ایران

حسن ولی‌بیگی
هیات علمی موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی

سحر بشیری
پژوهشگر موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی

۱. مقدمه

تجربه بسیاری از کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته نشان می‌دهد که بخش صنایع کوچک و متوسط به دلایل مختلف می‌تواند نقش محوری در توسعه اقتصادی و صنعتی داشته باشد که این امر از طریق تولید و توسعه صادرات، سرعت بیشتری به خود می‌گیرد. با توجه به اهمیت صنایع کوچک و متوسط در توسعه اقتصادی، حرکت در راستای سازمان‌دهی و کمک به واحدهای صنعتی کوچک و متوسط نباید از زاویه ایجاد رانت نگریسته شود. بلکه هدف این امر بهبود ساختار صنعتی کشور و رقابتی نمودن این ساختار برای چالش‌های پیش‌روست. ضمن اینکه رقابتی شدن این بخش از صنعت پاسخی مناسب برای مشکلات فراروی توسعه اقتصادی است. شایان توجه است که هرچند موضوع کسب و کارهای کوچک و متوسط در جهان سابقه زیادی دارد، اما متأسفانه در ایران در حوزه‌های علمی و سیاست‌گذاری و تدوین سیاست‌های حمایتی چندان به اهمیت و جایگاه این بخش پرداخته نشده است. در کشور ما تنها متولی قانونی حمایت از توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط، سازمان صنایع کوچک و شهرک‌های صنعتی ایران است. با عنایت به همه تلاش‌ها برای توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط و علی‌رغم نقش کلیدی صنایع کوچک و متوسط در توسعه اقتصادی و ایجاد اشتغال در اقتصاد جهانی و به ویژه در اقتصاد ایران، یکی از بزرگ‌ترین مشکلات این کسب وکارها، توجه ناکافی در اسناد بالا دستی برای تقویت این بخش است. این مطالعه با بررسی وضعیت اشتغال‌زایی در شهرک‌ها و نواحی صنعتی در تلاش است که چگونگی توزیع تعداد و اشتغال واحدهای به بهره برداری رسیده، پروانه‌های به بهره‌برداری رسیده، شهرک‌ها و نواحی صنعتی غیردولتی، واحدهای به بهره‌برداری رسیده کارگاهی کل کشور و خوشه‌های صنعتی را مشخص نماید و وضعیت اشتغال سرانه و هزینه ایجاد هر واحد شغل را به تفکیک نوع فعالیت، مقیاس و براساس طبقه‌بندی محورهای عملکردی با برش‌های مختلف برای کل کشور و به تفکیک استان مطالعه شده است.

۲. وضعیت اشتغال‌زایی شهرک‌ها و نواحی صنعتی

تا پایان سال ۱۳۹۹ حدود ۱۰۱۱ شهرک و ناحیه صنعتی مصوب (با احتساب مناطق ویژه اقتصادی) وجود دارد که متشکل از ۵۷۱ شهرک صنعتی و ۴۴۰ ناحیه صنعتی فعال است. از این تعداد ۵۰۵ شهرک صنعتی و۳۲۳ نواحی صنعتی مصوب در حال بهره‌برداری هستند که برابر ۸۱٫۹ درصد از شهرک‌ها و نواحی صنعتی به بهره‌برداری رسیده است. جدول ۱ آمار شهرک‌ها و نواحی صنعتی

هرچند تعداد شهرک‌ها و نواحی صنعتی در حال بهره‌برداری از سال ۱۳۹۶ به بعد افزایش یافته است، لیکن با افزایش بیشتر تعداد کل شهرک‌ها و نواحی صنعتی، نسبت شهرک‌ها و نواحی صنعتی در حال بهره‌برداری به کل کاهش یافته است.

به تفکیک کل و در حال بهره‌برداری در دوره ۱۳۹۶-۱۳۹۹ را نشان می‌دهد. همانطوری که واضح است نسبت شهرک‌ها و نواحی صنعتی در حال بهره‌برداری به کل از ۸۲٫۳ در سال ۱۳۹۶ به ۸۱٫۹ در پایان سال ۱۳۹۹ رسیده است، شایان ذکر است هرچند تعداد شهرک‌ها و نواحی صنعتی در حال بهره‌برداری از سال ۱۳۹۶ به بعد افزایش یافته است، لیکن با افزایش بیشتر تعداد کل شهرک‌ها و نواحی صنعتی، این نسبت کاهش یافته است.

در پایان سال ۱۳۹۹ بیش از ۴۷٫۵ هزار واحدهای به بهره‌برداری رسیده تولیدی در شهرک‌ها و نواحی صنعتی کل کشور وجود دارد که اشتغالی بالغ بر ۹۵۵ هزار نفر و ارزش سرمایه‌گذاری معادل ۲۰۸۳۰ هزار میلیارد ریال را به خود اختصاص داده‌اند. در واقع در پایان سال ۱۳۹۹ میانگین اشتغال هر واحد برابر ۲۰ نفر می‌باشد که در مقایسه با سال ۱۳۹۸ تغییری نداشته است. مقایسه دو سال ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹ نشان می‌دهد که میزان اشتغال در سال ۱۳۹۹ معادل ۳٫۵ درصد نسبت به سال قبل (۱۳۹۸) افزایش داشته است؛ این در حالیست که میانگین اشتغال هر واحد در سال ۱۳۹۹ به میزان ۴٫۹ درصد افزایش داشته است که حاکی از بزرگ شدن اندک واحدهای تولیدی مستقر در شهرک‌های صنعتی با وجود کرونا بوده است، هرچند این افزایش چندان معنادار نبوده است. دلیل این امر به کاهش تعداد واحدهای به بهره‌برداری رسیده در سال ۱۳۹۹ در مقایسه با سال ۱۳۹۸ (معادل ۱٫۳ درصد) با وجود افزایش ۳٫۵ درصدی تعداد اشتغال واحدهای به بهره‌برداری رسیده برمی‌گردد. ولیکن مقایسه سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹ در مقایسه با آمار تجمعی حاکی از کوچک‌تر شدن (در سال ۱۳۹۹ هر واحد بطور متوسط ۱۷ نفر ایجاد شغل کرده در حالی که تا پایان سال ۱۳۹۹ این رقم ۲۰ نفر بوده است) بنگاه‌ها واقع در شهرک‌ها است. رونق و رکود تعداد واحدهای به بهره‌برداری رسیده واحدهای مستقر در شهرک‌ها به عوامل متعددی از جمله بازار کالاها (عرضه و تقاضا)، شرایط اقتصاد کلان کشور و بازارهای موازی بستگی دارد. زمانی که سمت عرضه اقتصاد به دلیل کرونا و یا تکانه‌های خارجی نظیر تحریم دچار اخلال می‌شود، قاعدتا تقاضا برای نیروی کار با کاهش مواجه شده و بازار نیروی کار از رونق میافتد. از سوی دیگر کاهش تقاضا برای کالاها موجب کاهش قیمت‌ها و افزایش قدرت خرید آحاد جامعه شده و عرضه نیروی کار را کاهش می‌دهد. یا زمانی که بازار سفته بازی دلار و طلا رونق می‌گیرد، سرمایه‌های از بازارهای مولد (تولید) منحرف و به سمت این بازارها روانه شده و به بهره‌برداری رسیدن واحدهای تولیدی را به تاخیر می‌اندازد.

براساس اطلاعات ارائه شده واحدهای به بهره‌برداری رسیده در شهرک‌ها و نواحی صنعتی به تفکیک استان نشان می‌دهد

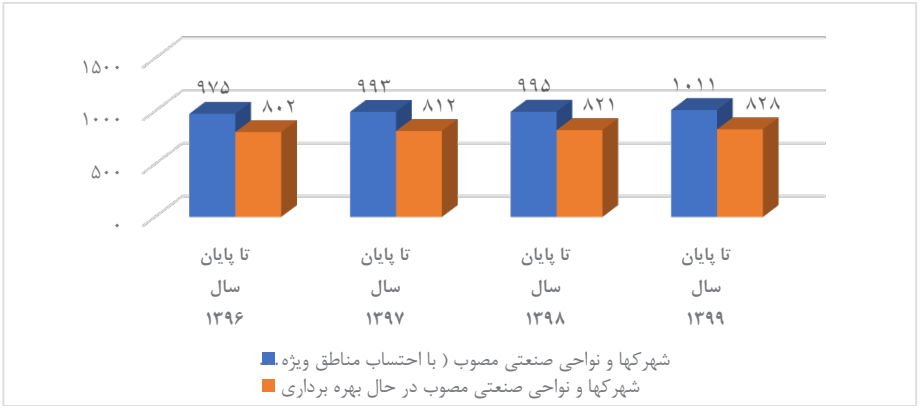

نمودار (۱) = تعداد شهرک‌ها و نواحی صنعتی به تفکیک کل و در حال بهره‌برداری در دوره ۱۳۹۶-۱۳۹۹

شاخص	تا پایان سال ۱۳۹۸	تا پایان سال ۱۳۹۹	درصد تغییرات	سال ۹۸	سال ۹۹	درصد تغییرات
تعداد واحدها	۴۵۶۶۲	۴۷۵۰۹	۴٫۰	۲۵۷۸	۲۵۴۴	-۱٫۳
میزان اشتغال	۹۲۱۵۱۱	۹۵۵۰۱۲	۳٫۶	۴۰۹۴۴	۴۲۳۸۵	۳٫۵
میانگین اشتغال هر واحد	۲۰	۲۰	-۰٫۴	۱۶	۱۷	۴٫۹
میزان سرمایه گذاری واحدها	۱۸۷۲۳۸۸	۲۰۸۳۳۷۹	۱۱٫۳	۱۱۶۴۱۷	۱۴۹۶۰۰	۲۸٫۵
میانگین سرمایه گذاری هر واحد	۴۱۰۰۵	۴۳۸۵۲	۶٫۹	۴۵۱۵۸	۵۸۸۰۵	۳۰٫۲

جدول (۱)- تعداد، اشتغال و ارزش سرمایه‌گذاری واحدهای به بهره برداری رسیده در شهرک‌ها و نواحی صنعتی

که نسبت اشتغال به تعداد واحدهای به بهره برداری رسیده در پایان سال ۱۳۹۹ در استان قزوین بالاترین میزان (۳۲ نفر در مقایسه با ۲۰ نفرمتوسط کشوری) را داشته است. این نسبت در استان قزوین در سال ۱۳۹۸ برای هر واحد تولیدی ۳۱ نفر شاغل بوده است. استان خراسان رضوی و سمنان در مراتب بعدی قرار دارند. بررسی کلیه استان‌های کشور از حیث اشتغال هر واحد به بهره‌برداری رسیده مستقر در شهرک‌های صنعتی حاکی از آن است که ۱۰ استان کشور بالاتر از میانگین کشور (۲۰ نفر) و ۲۱ استان پایین‌تر از میانگین کشوری بوده‌اند.

۳. هزینه ایجاد هر فرصت شغلی

از طرف دیگر بررسی نسبت میزان سرمایه‌گذاری واحدهای به بهره‌برداری رسیده به تعداد اشتغال در پایان سال ۱۳۹۹ به تفکیک استان نشان می‌دهد که استان اصفهان دارای بیشترین میزان بوده است. به عبارت دیگر برای ایجاد هر فرصت شغلی در این استان نیاز به ۶٫۷ میلیارد ریال سرمایه‌گذاری است. بر اساس این شاخص استان سمنان در رتبه دوم قرار دارد. این در حالیست که استان سمنان در سال ۱۳۹۸ نیاز به میزان سرمایه‌گذاری بیشتری برای ایجاد اشتغال در مقایسه با ۱۳۹۹ داشته است. میانگین کشوری هزینه ایجاد هر فرصت شغلی واحدهای به بهره‌برداری رسیده به تعداد اشتغال در پایان سال ۱۳۹۹ معادل ۲٫۲ میلیارد ریال است که این نسبت در پایان سال ۱۳۹۸ برابر ۲ میلیارد ریال بوده است. بررسی اطلاعات بدست آمده از میزان سرمایه‌گذاری مورد نیاز برای ایجاد هر شغل بیانگر آن است که تنها دو استان بالاتر از میانگین بوده و بقیه استانها پایین‌تر از میانگین کشوری هستند.

۴. اشتغال‌زایی واحدهای بهره‌برداری رسیده به تفکیک رشته فعالیت

براساس اطلاعات ارائه شده واحدهای به بهره‌برداری رسیده در شهرک‌ها و نواحی صنعتی به تفکیک فعالیت‌ها نشان می‌دهد که نسبت اشتغال به تعداد واحدهای به بهره‌برداری رسیده در پایان سال ۱۳۹۹ در فعالیت نساجی بالاترین میزان را داشته است. سپس فعالیت‌های برق و الکترونیک، غذایی، فلزی، شیمیایی، سلولزی، کانی غیرفلزی و خدمات به ترتیب بالاترین نسبت اشتغال به تعداد واحدهای به بهره برداری رسیده در فعالیت مذکور در پایان سال ۱۳۹۹ را داشته است. میانگین کشوری کل اشتغال هر واحد در سال ۱۳۹۹ برابر ۱۷ نفر بوده است. هزینه ایجاد یک واحد اشتغال در کشور ۳۰۳۴ میلیون ریال در سال ۱۳۹۹ بوده است. هزینه ایجاد هر واحد اشتغال در کشور به تفکیک فعالیت فلزی، برق و الکترونیک، شیمیایی، سلولزی، کانی غیرفلزی، نساجی، غذایی و خدمات به ترتیب ۴۰۵۸، ۳۹۰۷، ۳۱۸۶، ۳۰۷۲، ۲۶۲۰، ۲۵۹۹، ۲۱۳۶ و ۱۳۶۱ میلیون ریال بوده است. از اینرو فعالیت فلزی و برق و الکترونیک بیشترین هزینه را برای ایجاد شغل نیاز داشته و خدمات کمترین میزان هزینه را برای ایجاد هر واحد اشتغال داشته است. علت بالا بودن هزینه ایجاد شغل به سرمایه‌بر و یا کاربر بودن فعالیت‌ها مرتبط است. فعالیت‌های فلزی و برق و الکترونیک به دلیل سرمایه‌بر بودن اشتغازایی کمتری دارند و لذا هزینه ایجاد شغل در این فعالیت‌ها بالاتری از بقیه رشته فعالیت‌ها خواهد بود. در این مطالعه به منظور جلوگیری از نتایج تورش‌دار واحدهای به بهره‌برداری رسیده با سرمایه کمتر از ۵۰۰ میلیون ریال حذف شده است.

میانگین اشتغال هر واحد در سال ۱۳۹۹ به میزان ۴٫۹ درصد افزایش داشته است که حاکی از بزرگ شدن اندک واحدهای تولیدی مستقر در شهرک‌های صنعتی با وجود کرونا بوده است، هرچند این افزایش چندان معنادار نبوده است.

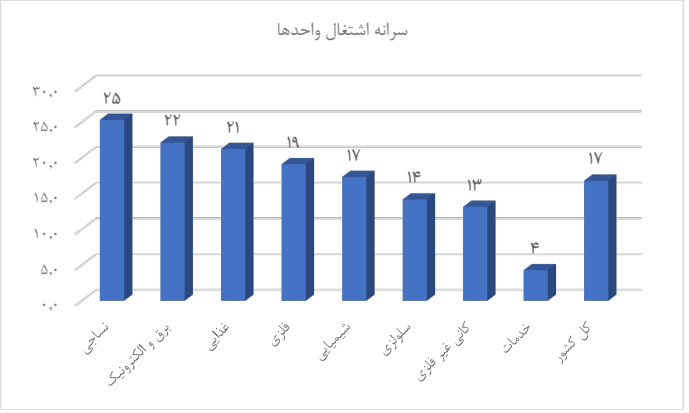

نمودار (۲) = نسبت اشتغال به تعداد واحدهای به بهره‌برداری رسیده به تفکیک فعالیت‌ها تا پایان سال ۱۳۹۹

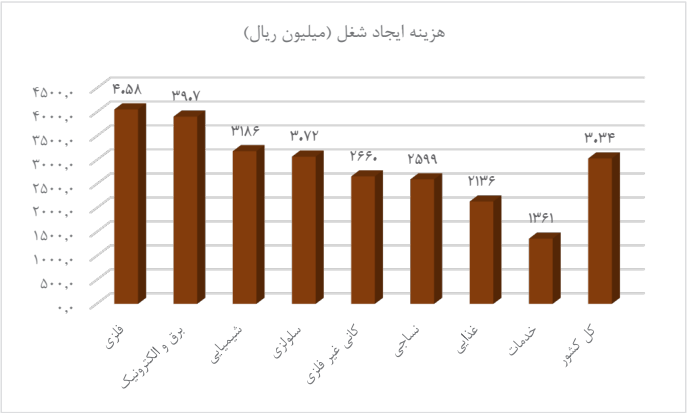

نمودار (۳) = نمودار هزینه ایجاد هر واحد شغل به تفکیک فعالیت‌ها تا پایان سال ۱۳۹۹

جمع‌بندی

بررسی وضعیت اشتغال شهرک‌ها و نواحی صنعتی حاوی اطلاعات مفیدی در خصوص چگونگی شرایط بازار کار بخش صنعت دارد. نتایج حاکی از آن است که تا پایان سال ۱۳۹۹ حدود ۱۰۱۱ شهرک و ناحیه صنعتی مصوب (با احتساب مناطق ویژه اقتصادی) وجود دارد که متشکل از ۵۷۱ شهرک صنعتی و ۴۴۰ ناحیه صنعتی می‌باشد. از این تعداد ۵۰۵ شهرک صنعتی و۳۲۳ نواحی صنعتی مصوب در حال بهره‌برداری هستند که برابر ۸۱٫۹ درصد از شهرک‌ها و نواحی صنعتی به بهره‌برداری رسیده است. نسبت شهرک‌ها و نواحی صنعتی در حال بهره‌برداری به کل از ۸۲٫۳ در پایان سال ۱۳۹۶ به ۸۱٫۹ در پایان سال ۱۳۹۹ رسیده است. تا پایان سال ۱۳۹۹ بیش از ۴۸ هزار واحد به بهره‌برداری رسیده در شهرک‌ها و نواحی صنعتی وجود دارد که اشتغال بالغ بر ۹۷۲ هزار نفر و میزان سرمایه‌گذاری معادل ۲۱۳۰ هزار میلیارد ریال را به خود اختصاص داده‌اند. در واقع در پایان سال ۱۳۹۹ میانگین اشتغال هر واحد برابر ۲۰ نفر می‌باشد که در مقایسه با سال ۱۳۹۸ تغییری نداشته است. مقایسه دو سال ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹ نشان می‌دهد که میزان اشتغال در سال ۱۳۹۹ معادل ۵ درصد نسبت به سال قبل (۱۳۹۸) افزایش داشته است این در حالیست که میانگین اشتغال هر واحد در سال ۱۳۹۹ به میزان ۶٫۳ درصد

افزایش داشته است؛ یعنی با وجود کرونا میانگین تعداد شاغلین درواحدهای به بهره برداری رسیده افزایش داشته است. با بررسی دقیق‌تر آمار می‌توان پی‌برد که تعداد واحدهای به بهره‌برداری رسیده در سال ۱۳۹۹ در مقایسه با سال ۱۳۹۸، معادل ۰٫۳ درصد کاهش یافته است اما تعداد اشتغال واحدهای به بهره‌برداری رسیده ۵ درصد افزایش یافته است. بررسی آمار واحدهای به بهره‌برداری رسیده در شهرک‌ها و نواحی صنعتی به تفکیک استان نشان می‌دهد که نسبت اشتغال به تعداد واحدهای به بهره‌برداری رسیده در پایان سال ۱۳۹۹ در استان قزوین (هر واحد تولیدی ۳۲ نفر شاغل) بالاترین میزان را داشته است. این در حالیست که در استان قزوین در سال ۱۳۹۸ هر واحد تولیدی ۳۱ نفر شاغل داشته است. استان خراسان رضوی و سمنان بالاترین نسبت اشتغال به تعداد واحدهای به بهره‌برداری رسیده در پایان سال ۱۳۹۹ را بعد از قزوین دارا هستند. میانگین کشوری اشتغال هر واحد در سال ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹ برابر ۲۰ بوده است. ۱۰ استان کشور نسبت اشتغال به تعداد واحدهای به بهره‌برداری رسیده بالاتر از میانگین و ۲۱ استان اشتغال هر واحد پایین‌تر از میانگین کشوری بوده است. بررسی اطلاعات واحدهای به بهره‌برداری رسیده در شهرک‌ها و نواحی صنعتی به تفکیک نوع کاربری و مقیاس آنها برای فعالیتهای برق و الکترونیک، خدمات، سلولزی، شیمیایی، غذایی، فلزی، کانی‌های غیرفلزی و کل فعالیت‌ها نشان می‌دهد که نسبت اشتغال به تعداد واحدهای به بهره‌برداری رسیده در پایان سال ۱۳۹۹ در فعالیت برق و الکترونیک بالاترین سرانه اشتغال در واحدهای بزرگ بوده است. این در حالیست که یک واحد به بهره‌برداری شده در مقیاس بزرگ در فعالیت برق و الکترونیک مشغول بوده که بالغ بر ۱۸۳ نفر اشتغال داشته است. فعالیت خدمات بالاترین مقدار اشتغال سرانه هر واحد در مقیاس متوسط است. فعالیت‌های شیمیایی، سلولزی، غذایی، فلزی، کانی غیرفلزی و نساجی بالاترین اشتغال سرانه در مقیاس واحدهای بزرگ را دارند. بررسی وضعیت اشتغال در طبقه‌بندی فرآیندی نشان می‌دهد که فعالیت‌های فرآیند محور در رتبه اول تعداد، اشتغال و سرمایه‌گذاری در بین تمامی فعالیت‌های انجام شده و به بهره‌برداری رسیده در شهرک‌ها و نواحی صنعتی برخوردارند. سپس فعالیت‌های ساخت محور متکی بر مقیاس در رتبه دوم قرار دارند. در واقع با توجه به مزیت‌های کشور از نظر منابع طبیعی شامل نفت و مواد معدنی و سپس کشاورزی، فعالیت‌های مرتبط با معدن (معدن محور) در رتبه اول و فعالیت‌های متکی به صنایع سنتی (کشاورزی محور) در رتبه دوم قرار دارند. بررسی سرانه اشتغال واحدها گویای آن است که فعالیت‌های فرآیند محور با وجودی که برای ایجاد اشتغال هزینه بالایی دارند، ولی در مقایسه با متوسط سرانه اشتغال واحدها در کشور از نظر میزان اشتغال سرانه واحدها بعد از فعالیت‌های ساخت محور و مبتنی بر علم (در رتبه سوم) قرار دارند. زیرا فعالیت‌های ساخت محور عموما کاربر بوده و از نیروی کار بیشتری در مقایسه با سرمایه برخوردار هستند و نسبت نیروی کار به سرمایه در این فعالیت‌ها بیشتر است. در واقع این گروه از فعالیت‌ها بیشتر بر میزان اشتغال در کشور تاثیرگذار هستند و به منظور افزایش اشتغال و توجه به گذاردن و اجرای سیاست‌های اشتغال زا توجه به این دسته از فعالیت‌ها حائز اهمیت است. براساس اطلاعات ارائه شده در خصوص پروانه‌های بهره‌برداری صادر شده، نسبت اشتغال به تعداد واحدهای به بهره برداری رسیده در پایان سال ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹، استان قزوین بالاترین میزان را داشته است. پس از آن خراستان رضوی و آذربایجان شرقی د رتبه‌های بعدی قرار دارند. بررسی وضعیت اشتغال شهرک‌ها و نواحی صنعتی غیردولتی تا پایان سال ۱۳۹۹ نشان می‌دهد که استانهای اردبیل، قزوین، البرز و اصفهان بیشترین نسبت اشتغال به تعداد واحدهای به بهره‌برداری رسیده در پایان سال ۱۳۹۹ را داشته است. این در حالیست که در استان‌های آذربایجان غربی، ایلام، خوزستان، قم، کردستان، گیلان، هرمزگان و همدان این نسبت برابر صفر است یعنی اشتغالی در آنها ایجاد نشده است. تا پایان سال ۱۳۹۹ بیش از ۳۱۰۰ واحدهای کارگاهی به بهره‌برداری رسیده در شهرک‌ها و نواحی صنعتی در کل کشور وجود دارد که بالغ بر ۲۳۶۰۰ نفر در این واحدها مشغول به کار هستند. مقایسه این آمارها نشان می‌دهد تا پایان سال ۱۳۹۹ میانگین اشتغال هر واحد کارگاهی برابر ۸ نفراست که در مقایسه با واحدهای مستقر در شهرک‌ها (۲۰ نفر)، در مقیاس کوچک فعالیت می‌کنند. بررسی آمار واحدهای کارگاهی کل کشور حاکی از آن است که نسبت اشتغال به تعداد واحدهای کارگاهی به بهره برداری رسیده در پایان سال ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹ در استان خراسان رضوی بالاترین میزان است. پس از آن یزد و البرز قرار دارند. استان‌های سیستان و بلوچستان و خراسان جنوبی بدترین وضع اشتغال را دارا می‌باشند.

منبع

موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی (۱۴۰۰)، «اشتغال زایی شهرک‌ها و نواحی صنعتی ایران»، سحر بشیری و حسن ولی بیگی، گروه پژوهش‌های اقتصاد کلان و آینده‌پژوهی.